

Вељко М. Мартиновић*

**ЕКОНОМСКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ПОДРУЧЈА НАЦИОНАЛНОГ
ПАРКА „ЛОВЋЕН”**
ECONOMIC ASSESSMENT OF THE NATIONAL PARK „LOVČEN” AREA

Веома је тешко и незахвално, на оваквом скупу, говорити о економској валоризацији подручја НП „Ловћен”, као и ширег простора, и то из више разлога. Поменућу само два. Прво, због тога што, како се из Програма, односно из наслова саопштења припремљених за Скуп види, неминовно мора доћи до преклапања и понављања многих виђења и предлога о могућностима будућег привредног оживљавања простора Парка, па тиме и могућностима боље економске валоризације његових природних богатстава и културно-историјских вриједности и, друго, због тога што опште прилике у којима се налазимо, како економске тако и политичке, нијесу такве да би се са већом дозом реалности могло залагати за нека рјешења која би, у нормалнијим - повољнијим условима, могла представљати реалан пут динамизирања привредних активности и валоризације богатстава овог подручја.

Приморски и средишни регион Републике Црне Горе у послеријатном периоду, без обзира на садашње неповољно стање, доживјели су видан привредни препород. Изграђени су многи кључни инфраструктурни објекти, бројни привредни капацитети и стамбена насеља. Дошло је до великих миграторних кретања и до концентрације становништва у већим насељима. Само у општинама које се налазе у окружењу Ловћена: Цетињу, Будви, Тивту и Котору, број становника је повећан од 48.159 у 1948. години на 65.902 становника у 1991. години, односно за око 37%. Посебно, број становника је повећан у градским насељима, односно у центрима општина, са 34% на 67% учешћа у укупном броју, тако да је у градским насељима наведених општина у истом периоду број становника повећан 1,65 пута. На жалост, и поред такве концентрације и повећања броја становника, и поред изградње великог броја туристичких и других привредних капацитета у окружењу, подручје Ловћена је, практично, остало „нетакнуто”, односно онакво какво је било и прије II свјетског рата. Једино је донекле модернизован аутомобилски пут Цетиње - Ловћен, а Језерски врх нарушен једним фараонским објектом

* Др Вељко М. Мартиновић, Институт за друштвено-економска истраживања, Подгорица.

који нам је остављен у наслеђе да се око њега и даље споримо, завађамо и дијелимо. За готово 50 година није ништа урађено, па чак још није ни јасно трасиран правац и обим могућег будућег развоја овог изузетног простора. О томе ћемо се, готово сам сигуран, сложити након завршетка овога Скупа, који ће, надам се, бити својеврстан допринос реалнијој концепцији будућег интензивнијег коришћења и развоја Парка.

Релативно мали простор који захвата НП „Ловћен”, а и шире, веома је оскудан природним ресурсима који би се могли користити у производне сврхе. Нема налазишта минералних сировина, нема шумских комплекса који би се могли интензивније и у већем обиму користити, нема већих ливадских и пашњачких површина на којима би се могла хранити и бројна стада, а обрадиве површине неравномјерно расуте по простору укупно не захватају површину већу од неколико хектара. Шта је, онда, то на основу чега би се у простору Парка и у његовој непосредној околини могао заснивати, одвијати и развијати привредни живот, и на тај начин економски валоризовати овај простор?

Без обзира на оскудност природних ресурса за поједине видове привређивања, подручје Ловћена, посебно његов дио који припада Националном парку, изузетно је вриједан простор, који због својих природно-географских особености, положаја у односу на окружење и др. може да представља значајан фактор привредног развоја општине Цетиње, ширег региона и Републике. Просторна диспозиција, надморске висине бројних рељефних облика, специфичне климатске карактеристике, разноврсна флора и фауна и друге природне особености, бурна историјска прошлост и изграђени споменици - чине да ово подручје може имати изузетну улогу у економском и друштвеном животу не само општине Цетиње већ и много шире.

Положај подручја Ловћена, између црногорског приморја, као привлачног туристичког и привредног региона, и Цетиња, као изузетног градског насеља са бројним историјским и културним споменицима, музејима, галеријама, библиотекама и архивима, затим Подгорице, са релативно великом концентрацијом становништва и др. - веома је повољан за брзу, краткотрајну, или дужу промјену приморског амбијента планинским. Такав положај нема ни једна планина на Јадранском приморју. Планински врхови на масиву Ловћена: Језерски врх, Штировник, Бабљак, Трештанички врх, Хум и други, и пространа планинска висораван између њих са просјечном надморском висином од 1.200 до 1.300 m, у односу на околне просторе, доминирају својом висином, омогућавајући изузетно атрактивне видике готово у свим правцима. Такав простор представља велику природну повољност, која се може и мора користити у обогаћивању садржаја туристичке понуде читавог ширег региона.

Владајуће климатске прилике омогућавају коришћење простора Ловћена у љетњем и у зимском периоду. У љетњем, када у Приморју и у Зетско-бјелопавлићкој долини владају врло високе температуре, а тиме и несносни услови за живот и рад, подручје Ловћена може представљати најближу оазу за прави одмор и рекреацију. Свјежи планински ваздух, природне букове шуме и мјешовите шумске културе, довољна удаљеност од саобраћајем загушених и оптерећених магистралних саобраћајница и др. повољности, то у великој мјери омогућавају. За планинаре, спелеологе, ботаничаре, ентомологе и друге љубитеље природе, простор Ловћена омогућава атрактивне екскурзије и шетње у којима ће наћи велики интерес и изазов за савладавање висова и подземља, или за разноврсна истраживања природе. У зим-

ском периоду дуготрајни снежни покривач омогућава дневни или вишедневни боравак на снијегу и бављење разним зимским спортовима.

Давно је утврђено да климатске прилике на Ловћену, које се формирају под утицајем приморске и оштрије континенталне климе, представљају велику повољност за брз опоравак и рекреацију. Такве климатске прилике су биле и основни разлог да се у периоду између два свјетска рата, тачније 1928. године, на Ивановим коритима изгради Државно климатско љечилиште, које је веома успјешно функционисало до почетка рата 1941. године, када је готово уништено. Послије рата је изграђен један мањи објекат, гдје се сада организује боравак мањег броја анемичне дјеце, претежно из Приморја, гдје се она брзо и успјешно опорављају.

Упознаћу вас, јер претпостављам да већина од вас нијесте били у прилици да видите проспект овог љечилишта из периода функционисања, са дијелом описа из његовог кратког садржаја:

„... У удаљености од само два километра веома угодне шетње кроз букову шуму до Вјетреног млина отвара се јединствен поглед на Јадранско море и Боку Которску, те пацијенти имају изванредну прилику, коју им не пружају ни гласовита свјетска љечилишта, да се одмарају и наживају јединственог призора љепоте и надишу окрепљујуће мјешавине морског и планинског ваздуха.

„... Љекарска опажања досадашњих љекара - управника овог љечилишта оправдавају давну жељу Црногораца, да се на Ловћену подигне санаториј за климатско лијечење, а особити успјеси постигнути су код реконвалесцената свих болести, слабуњавих и изморених, а нарочито оних, који усљед слабог организма нагињу туберкулозном обољењу.

„За туберкулозне болеснике Ловћен није погодан, јер је клима усљед велике надморске висине преоштра, а и ради погибелји инфекције Управа љечилишта овакве болеснике не прима и љекар будно пази на одржавање овог наређења.

„... Сваки болесник је просјечно добијао 3 до 4 килограма мјесечно на тјелесној тежини, а код мале дјеце се већ након неколико дана опажа напредак у боји лица и цјелокупном здравственом стању, а код оних, који су дуље времена боравили, нарочито у расту и развоју организма.”

Бурна историја нашег народа овјековјечила је Ловћен као симбол непрестане борбе за слободу и као симбол слободе, као наш Олимп¹ на коме почива (мада повремено бива и узнемираван) бесмртни Његош. Због тога Ловћен има огромну привлачну снагу и емотивно везује бројне генерације и људе различитог нивоа образовања, који га и више пута у свом животу походе и желе краће или дуже боравити на овој планини.

На Ловћену нема сталних насеља, већ само неколико сезонских - катуна, тако да се и привредна активност локалног становништва на овом подручју углавном одвија само у љетњем периоду. Напуштање сеоских насеља са падина Ловћена, која су имала своје катуне на планини, и концентрација становништва у урбаним центрима и приградским насељима, неповољно се одrazilо на стање катуна, на минимум је смањен сточни фонд који, уз мале обрадиве површине за гајење највећим дијелом кромпира, представља основне видове привређивања. Истина, непосредно уз аутомобилски пут

¹Краљ Никола I Петровић је у интервјуу једном француском листу 1913. године казао: „... Брдо Ловћен је Олимп српски, споменик је подигнут Божјом руком слободе и њезиним бранитељима”. ВАПАЈ ЛОВЋЕНА, Побјсда (посебно издање) страна 9.

Цетиње - Ловћен, на Ивановим коритима и у катуну Бостур, прије неколико година, када су прилике за то биле повољније, изграђено је неколико тзв. викенд кућица. Мислим да је направљена велика погрешка што и на Ловћену, на појединим за то одређеним локацијама и уз прописане грађевинско-техничке услове и мјере заштите, није омогућена индивидуална градња, која би резултирала данас релативно великим бројем кућа за одмор и рекреацију, као и за одређене видове организованог привређивања у домаћој радиности и сл. Већи број власника ових објеката био би веома заинтересован и потпомогао би рјешавање бројних заједничких потреба и заједничких акција на оживљавању овог простора.

Да би простор Ловћена могао да се боље и ефикасније економски валоризује, а да се при томе не учине веће погрешке које се касније не би могле исправљати, потребно је предузети бројне радње у циљу стварања основних предуслова за то. У том циљу је, прије неколико година урађен и Просторни план уређења Националног парка „Ловћен“, који по мојој оцјени треба да претрпи одређене измјене прије него дође до реализације пројектованих и прихваћених рјешења. У том смислу сам у више наврата Стручној служби СИЗ-а НП „Ловћен“ и усмено и писмено давао одређене предлоге и сугестије, како би дошло до најбољих рјешења.

Основни могући облик трајне економске валоризације подручја НП „Ловћен“ несумњиво мора бити кроз развој разних дјелатности које чине комплекс туризма. Мотиви бројних будућих посјетилаца, туриста и других, за посјету и боравак на простору Ловћена могу бити веома различити: посјета Његошевом почивалишту, опоравак и рекреација, бијег од несносних љетњих жега, бијег од градских и сезонских гужви, научноистраживачки рад, научни и књижевни скупови и сусрети, боравак у природи, спортски висински тренинзи, разна спортска надметања, зимски спортови на снијегу и леду и др. Према томе, туризам какав се овдје замишља не би подразумијевао само формирање јаке угоститељско-туристичке дјелатности, већ и читав низ пратећих дјелатности које би биле у функцији задовољења потреба свих посјетилаца, односно стварање услова за опслуживање које би било привлачно за боравак бројних посјетилаца (излетника) и оних који би, из разних мотива, дуже боравили на овом простору.

Да би се могао развијати привредни комплекс туристичке привреде, морају се обезбиједити неопходни предуслови и услови који ће обилем и разноврсношћу понуде и мотива овај простор учинити још атрактивнијим у појединим дјеловима дана или сезоне, односно који ће имати изузетно привлачне садржаје за посјетиоце и компаративне предности над окружењем.

У неопходне предуслове за иоле значајнију економску валоризацију простора Ловћена на прво мјесто стављам обезбјеђење потребних количина воде на одређеним локалитетима у Парку. Садашња изворишта су недовољна за ма какав озбиљнији привредни подухват, а колико ми је познато - још није ништа ваљано урађено да се овај проблем у догледно вријеме ријеша на задовољавајући начин. Истина, у просторном плану посвећена је одређена пажња и овом проблему, али, по мојој оцјени, нијесу изнађена и предвиђена трајна и квалитетна рјешења. Сматрам да отворене акумулације на предвиђеним локацијама не представљају рјешење у условима какви би били када би се изградиле предвиђени објекти на Ивановим коритима, и да проблем водоснабдијевања треба рјешавати акумулацијама на повољнијим мјестима или довођењем воде из изворишта изван подручја Парка, на-

равно - уколико се не пронађу нова издешнија изворишта или природне подземне акумулације воде. У том циљу би било неопходно чим прије предузети опсежније истражне радове. Отворене акумулације воде, на предложеним или на другим локацијама у Парку, биле би веома атрактивне и корисне као базени за купање, као резервоари воде за појење стоке, за гашење шумских пожара, за одржавање шумских култура у вријеме суше, за санитарне потребе и сл.

Други неопходан предуслов, по мојој оцјени, јесте боља саобраћајна отвореност подручја Ловћен. Предложено рјешење у Просторном плану, које предвиђа изградњу жичаре од села Побори до села Мајстори и аутомобилски пут од Иванових корита до Мајстора, као предвиђеног будућег зимско-спортског центра, сматрам да није добро и да би било далеко боље „отворити” подручје Националног парка аутомобилским путем од насеља Брајићи (на путу Цетиње - Будва), јужном падином до Мајстора, односно до Иванових корита. По мојој оцјени жичаром би требало повезати Иванова корита или са Будваом, као туристичком метрополном на нашем дијелу Јадрана, или са Радановићима у Грбљу, као средиштем између туристичких центара: Будве, Котора и Тивта. У том случају и Иванова корита, а не само подручје Мајстора, са осјоним падинама Трештаничког врха, Бабљака и Штировника, могла би бити коришћена за формирање смучарских стаза и изградњу других објеката за зимске спортове. Непрекидна отвореност, односно стална приступачност простору Ловћена и објектима на њему, у свако доба дана и године, један је од основних предуслова за будућу ефикаснију економску валоризацију Националног парка „Ловћен”.

Просторним планом уређења НП „Ловћен” предвиђена је изградња бројних и разноврсних објеката, чиме би се створили основни услови за остваривање веома различитих и богатих туристичких садржаја и услуга. Тако је предвиђено да се на Ивановим коритима изграде разни објекти смјештаја са око 1.000 лежајева, са свим потребним пратећим садржајима, разним спортским објектима, објектима културе и разоноде, разним потребним сервисима и др.

Коришћење простора НП „Ловћен” и његових природних и културно-историјских вриједности претпоставља повећање мјера заштите, њихово боље и квалитетније одржавање. Требало би да се рационалније користи постојећи шумски фонд спровођењем разних узгојних мјера, које би довеле до осјетног побољшања стања шума и постојећих шумских култура, као и до повећања површина под шумама. Путем чишћења и прореда шума, санитарних сјеча и других мјера његе састојина, обезбјеђивале би се одређене количине огревног дрвета за потребе у Парку и за шире тржиште, оживљавањем дјелатности сточарства до нивоа који омогућавају постојећи пашњаки и ливаде на подручју Ловћена, затим гајењем ратарских култура на расположивом обрадивом земљишту, пчеларењем и др. - локално становништво би могло да понуди извјесне количине квалитетних пољопривредних производа (млијеко, сир, кромпир, мед и др.). Међутим, највећи дио прехранбених производа за исхрану повећаног броја посјетилаца и туриста морао би се набављати из других, развијенијих пољопривредних подручја.

Вријеме у коме разматрамо могућности веће економске валоризације подручја Националног парка „Ловћен” и његове непосредне околине, како је то већ речено, изузетно је неповољно да би се могло, са већом дозом реалности и већом извјесношћу, указивати и квантификовати економске могућности и очекиване ефекте, као и предузимати одлучнији кораци у оствари-

вању наведених и бројних других неидентификованих привредних активности. Међутим, без обзира на несумњиве тешкоће, могуће је предузети низ радњи како би, надамо се ускоро, када поново крене циклус привредног просперитета, били спремнији за старт и да тада не наставимо да лутамо и изналазимо најбоља рјешења. У том циљу би, по мојој оцјени, било потребно интензивније наставити изучавање свих довољно неизучених питања, усвојити најповољнија рјешења и приступити изради неопходне пројектне документације:

- за снабдијевање водом,
- за изградњу путних саобраћајница,
- за изградњу спортских објеката и уређење смучарских стаза,
- за израду планова и пројеката појединих центара и објеката у њима и др.;

затим, потпомагати на разне начине пољопривредне произвођаче који имају катуне на подручју Парка и у непосредном окружењу, да обнове своје катуне, повећају сточни фонд, обрађују своје њиве формирају пчелињаке и др.; наставити пошумљавање голети најповољнијим врстама дрвећа, његом постојећих шумских култура и постојећих састојина; потпомагати развој домаће радиности, израду разних прикладних сувенира и предмета који би могли бити интересантни за будуће посјетиоце, у чему оскудијева и садашња туристичка понуда на нашем ширем подручју.

За остваривање оваквих циљева и задатака било би неопходно да се управа Националног парка „Ловћен“ оспособи - организационо и кадровски, за обављање свих ових неопходних радњи, или пак да послове око развијања и интензивирања привређивања у будућности препусти некој другој организацији или привредном субјекту, а Управа да задржи само управну и контролну функцију у циљу повећања квалитета заштите природних и културних добара Парка. Чини се, ипак, да би резултати у економској валоризацији простора Парка били далеко бољи ако би се организовање привређивања повјерило једној или више специјализованих организација, као што је нпр. данас Предузеће „Гранд хотел“ - Цетиње, које из дана у дан шири и развија своју дјелатност, богата је бројним садржајима, и успијева и у садашњим тешким условима да веома успјешно послује.

На крају, заштита природних и културних добара, која је у досадашњем функционисању Националног парка „Ловћен“ била доминантно одређење, по мојој оцјени, мора уступити мјесто рационалном и сврсисходном коришћењу уз активну заштиту, путем одвијања бројних и разноврсних привредних активности. Морамо се убудуће више залагати да се природни потенцијали Ловћена смишљено и рационално економски валоризују, а да се при томе природни услови не нарушавају, већ да се што више унапређују. Убијеђен сам да подручје Ловћена може пружити изузетне услове за развој комплексне дјелатности туризма и пратећих дјелатности, јер на читавом Јадранском приморју нема тако повољног планинског простора у непосредној близини морске обале и туристичких центара, са релативно развијеним залеђем, са изграђеним саобраћајницама у непосредној близини и др. Свестрано активирање Ловћена у изложеном смислу представљало би значајно обogaћивање туристичке понуде читавог црногорског приморја, а и шире. Тиме би боравак на нашем подручју био још привлачнији, атрактивнији и садржајнији. Убијеђен сам да ће, када се прилике у нашој земљи нормализују, бити могуће обезбиједити финансијска средства

за остваривање изложених замисли. То би, по мојој оцјени, био пут за остваривање рационалне и успјешне економске валоризације подручја Националног парка „Ловћен”.

Вељко Мартиновић

ЕКОНОМСКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ПОДРУЧЈА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „ЛОВЋЕН”

РЕЗИМЕ

Проблеми економске валоризације подручја Националног парка „Ловћен” дуговремено се јављају као основна питања његовог свестраног развоја. Налазећи се између туристички атрактивног црногорског приморја и релативно развијеног залеђа (Цетиње, Подгорица), подручје Ловћена је посљедњих 50 година остало ван интензивнијих привредних токова. Повољне климатске прилике, изражени рељефни облици и геолошки састав земљишта, разноврсни биљни и животињски свијет, атрактивни видиковци и др., а уза све то и мала удаљеност од туристичких и привредних центара - представљају велику повољност за динамизирање бројних активности на овом подручју. Ограничавајући фактор представља оскудица у води у љетњем периоду. До сада, практично, ништа није урађено да се то питање ријеши. У раду су дати предлози за рјешавање најактуелнијих проблема од којих највећим дијелом зависи развој подручја Парка, а тиме и економска валоризација његових природних добара (снабдијевање водом, изградња путне инфраструктуре, изградња спортских објеката и уређење смучарских стаза, изградња појединих центара и објеката у њима и др.)

Veljko Martinović

ECONOMIC ASSESSMENT OF THE NATIONAL PARK „LOVČEN” AREA

SUMMARY

Problems of the economic assessment of the National Park „Lovćen” area have existed for a long time as a basis of the question of its comprehensive development. Despite its position between the very attractive tourist destination of the Montenegrin coast and a relatively well developed hinterland (Cetinje, Podgorica), the Lovćen area has remained out of intensive economic flows in the last 50 years. It is characterized by a favourable climate, conspicuous relief forms and geological proper-

ties of soil, as well as versatile flora and fauna and attractive belvederes. Besides, a small distance from the touristic and economic centres are a significant advantage for dynamizing numerous activities in the area. A drawback is the shortage of water in summer. So far, practically nothing has been done to solve this problem. Some suggestions have been given so as to how to solve the most actual problems that the area of the Park and the economic assessment of the natural resources depend on. These include water supply, construction of roads and sports objects, regulation of ski tracks and building of certain centres and objects.